

ТЕМАТА ЗА СОЦИАЛНОТО ПОТИСНИЧЕСТВО И АВТОПОТИСНИЧЕСТВОТО В СОЦИАЛНАТА РАБОТА

Мария Дишкова

Резюме: Темата за социалното потисничество е особено актуална днес, на фона на загълбочаващите се различия между хората, дискриминативните прояви, социалните неравенства. Понятието е обект на изучаване в различни области, но има своето място в ареала на съвременната социална работа, където потиснатият може да получи помощ, разбиране и подкрепа, в това число емоционална, психологическа, нормативна, имуществена, финансова. Важно е да се подчертае, че социалното потисничество не се изследва само в исторически аспект, защото резултатите от проведеното анкетно проучване ясно показват, че потисничество е възможно във всички междуличностни отношения и релации: родител – дете; учител – ученик; съпруг – съпруга; работодател – работник. Проблемът е, че последствията от потисничеството са толкова трайни, че уязвимият рядко има реална представа за случващото се и още по-бегла за поведението си след това, което често става причина да не се търси или да се откаже социалнопедагогическа помощ. Чрез анкетна карта е проучено мнението на 75 пълнолетни респонденти с цел да се анализира мнението им за поведението на потисника и на потиснатия в период на потисничество. Резултатите са онагледени чрез фигури и таблици. Направени са съответните изводи.

Ключови думи: социално потискане, социални неравенства, уязвимост, благополучие

THE TOPIC OF SOCIAL OPPRESSION AND SELF-OPPRESSION IN SOCIAL WORK

Maria Dishkova

Abstract: The topic of social oppression is particularly relevant today, against the background of increasing differences between people, discriminatory manifestations, and social inequalities. The concept is the object of study in various fields, but it has its place in modern social work, where the oppressed can receive help, understanding, and support, including emotional,

psychological, normative, property, and financial. It is important to emphasize that social oppression is not only studied in a historical aspect because the results of the conducted survey clearly show that oppression is possible in all interpersonal relations and relationships: parent-child; teacher-student; husband-wife; employer-worker. The problem is that the consequences of oppression are so permanent that the vulnerable rarely have a real idea of what is happening and are even more fleeting about their behavior afterward, which is often the reason for not seeking or refusing socio-pedagogical help. Through a questionnaire, the opinion of 75 adult respondents was studied to analyze their attitudes about the behavior of the oppressor and the oppressed during a period of oppression. Figures and tables illustrate the results. Relevant conclusions have been suggested.

Keywords: social oppression, social inequalities, vulnerability, well-being

Процесът на социално потискане предполага осъществяване на системен контрол, манипулиране, използване и експлоатиране на хора от подчинени социални групи за лични цели и/или интереси от страна на хора (група), чието място в обществото е с подчертана властова позиция в политически, икономически, социален и културен аспект. За социално потискане говорим, когато са блокирани възможностите за развитие на човека, в резултат на което той е изключен от социума, отхвърлен, дискриминиран, ограничен. В същото време, потисниците се стремят да утвърдят властовата си позиция чрез поставяне в зависимост и експлоатиране на потисканите (Nunev 2009; Rangelova, Mehanddzhiiyska 2009). Понятието за социално потискане първоначално се позовава на наличието на увреждане, което прави невъзможно пълноценното включване в общността – в този смисъл го използва Mike Oliver през 1986 г. (Abberley 1987). Както е дефинирано в „Речник на социалната работа“, потисничеството е: „социален акт на поставяне на строги ограничения върху индивид, група или институция. Потиснатият индивид или група е обезценен, експлоатиран и лишен от привилегии от индивида или групата, които имат повече власт.“ (Barker 2003, 306-307) Във всяка форма на потисничество – икономическо, расово, етническо, пополово – доминиращата група получава незаслужено предимство или привилегия, а на целевата група те са отнети (Ayvazian 2001, 609-615). Тъй като социалната работа е професията, която е най-тясно свързана със социалните грижи и с работата с маргинализирани групи като имигранти, безработни, бездомни, семейства в нужда, глобалната гледна точка към личните проблеми е от първостепенно значение (Van Wormer 2005). Социалната подкрепа и законността са сред основните характеристики на съвременното гражданско общество – адекватна помощ

за нуждаещите се и равенство пред закона, което гарантира конституционни права на всеки и социална подкрепа, която има две съществени измерения: психологическа социална подкрепа (близост, съпричастност, разбиране, емоционална подкрепа, принадлежност към група, комуникация, интеракция) и инструментални форми на подкрепа (информация, съвети, финансова и материална помощ, практическа подкрепа, специализирани интервенции) (Sapundzhiev 2022, 458). Социалнопедагогическата подкрепа предполага откриване, разпознаване и дефиниране на потребностите на нуждаещите се, последвани от навременен и разумен отговор за задоволяването им от страна на обществото и държавата (Dishkova 2023).

Ние формираме самооценката си според: аз или моите мисли за мен и за другите; мен или мнението на другите за моята личност (Palankalieva 2021, 86). С течение на времето дискриминираните, потиснатите, уязвимите започват да интериоризират социалното съзнание и умело пресъздават в поведенческата си активност всички негативни образи, представи и стереотипи, които потискащите вече са проектирали. Потиснатите насочват енергията и усилията си не толкова към организирано противопоставяне на потискащите, а по-скоро към реализиране на деструктивно поведение и използване на алтернативни средства за справяне с проблемите, например: употреба на алкохол, наркотици, упойващи вещества; суицидни действия; агресия към околните, противообществени и криминални прояви, асоциално поведение. Постепенно и неусетно, потисканият се превръща в „авто-потисник“ (Nunev 2009; Rangelova, Mehanddzhyska 2009). Следва: отчуждение от „Аз-а“ – отчуждение от себе си чрез интернализиране на създавани от потисниците отрицателни образи и представи; отчуждение от важни други хора – отчуждение от семейство, роднини, приятели, съседи и други хора от близкото обкръжение; отчуждение от собствената култура – отчуждение от майчиния език, ценностите, от културните традиции и практики на общността; отчуждение от дейности с голямо обществено значение – отчуждение от обществена активност, формални и неформални мрежи за оказване на помощ, трудова активност (Nunev 2009; Rangelova, Mehanddzhyska 2009). В социалнопедагогическата практика срещаме и явлението „родителско отчуждение“, резултатите от което са изключително тежки: депресия, загуба на познатата среда, загуба на усещане за принадлежност към общността, загуба на стабилност, липса на доверия и сигурност, страх, самота и изолация, гняв, безпомощност, нарушена идентичност, фобия от изоставяне¹. Социалното отчуждение, възникнало в резултат на

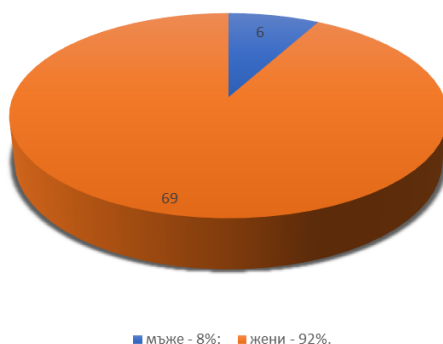
1 Методическо указание за работа по случай на деца в риск от родителско отчуждение. Достъпно на: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/regulatorybase/metodicheskoukazanie.pdf>

продължително потискане, има негативно влияние спрямо живота, функционирането и развитието не само на отделния индивид, но и на общността, към която той принадлежи като цяло (Nunev 2009; Rangelova, Mehanddzhyska 2009). В процеса на потискане, потисниците все повече губят своята емоционалност, емпатия, човечност и имат все по-малко задръжки по отношение на актовете на насилие. Желанието за доминиране е водещо в техните постъпки (Rikar 2018, 318-320). Процесът на социално потискане води и до: ограничаване на пространството; ограничаване на времето; ограничаване на енергията; ограничаване на движението; ограничаване на връзките; ограничаване на идентичността (Nunev 2009; Rangelova, Mehanddzhyska 2009). Ако социалната политика се развива като дейност, която дава възможност да се регулират отношенията на неравенство в обществото, особено значимо е да се проучват и изучават: финансовата рентабилност на отделните социални общности и индивиди, като различията между тях се определят според доходи, потребление, условия на труд, достъп до образование и здравеопазване; причините, които детерминират неравенството; търсенето на конкретни адекватни и работещи мерки за преодоляване на социалните различия (Terziev 2019, 41-42).

1. ИЗСЛЕДВАНЕ

Проведено е анкетно проучване сред 75 пълнолетни лица с цел да се изследва мнението им за процеса на социално потискане, както и за поведението на потисниците и на уязвимите (Приложение 1). Интересно е, че не малка част от анкетиранията лица се разпознават като потискани в определени периоди от живота си, но не и като потисници. Анкетната карта съдържа въпроси в няколко области: демографска част, понятие за потисничество, проявления на потисничеството, причини, последствия, поведение на потисника, поведение на уязвимия, причини за уязвимост. 6 от респондентите са мъже (8%) и 69 (92%) жени (Фигура 1).

Пол на анкетираните лица

Фигура 1. Пол на респондентите

Те са на възраст, както следва: 18-39 години – 24 лица (32%); 40-59 години – 36 лица (48%); 60 години и нагоре – 15 лица (20%). Получените резултати са онагледени фигурално и таблично за постигане на по-голяма яснота.

В процеса на изследване бяха изпълнени няколко задачи:

- да се дефинират основните понятия в темата;
- да се направи кратък литературен обзор;
- да се изготви авторска анкетна карта;
- да се анализират получените резултати;
- да се направят релевантни изводи.

2. РЕЗУЛТАТИ

61 от анкетиранияте лица (81%) споделят, че са се чувствали потиснати поне в някои периоди от живота си (Фигура 2).

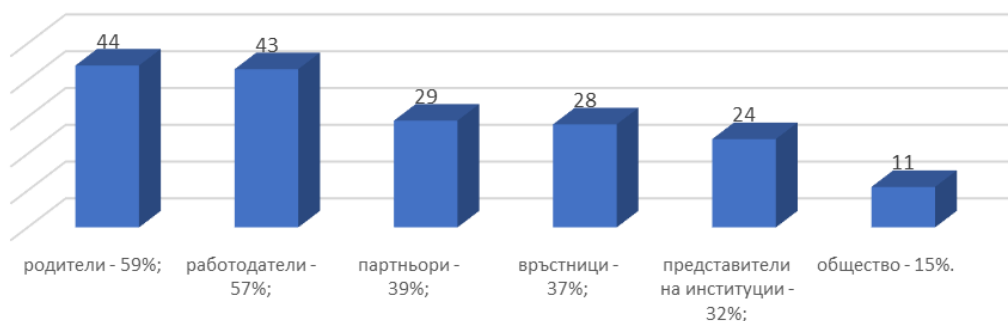

Фигура 2. Дял на респондентите, които са се чувствали социално потиснати през живота си

Потисниците разпознават в ролята на (Фигура 3): родители – 44 души (59%); работодатели – 43 души (57%); интимни партньори, съпруги, съпрузи – 29 души (39%); приятели, връстници, съученици – 28 души (37%); представители на институции – 24 души (32%); обществото – 11 души (15%).

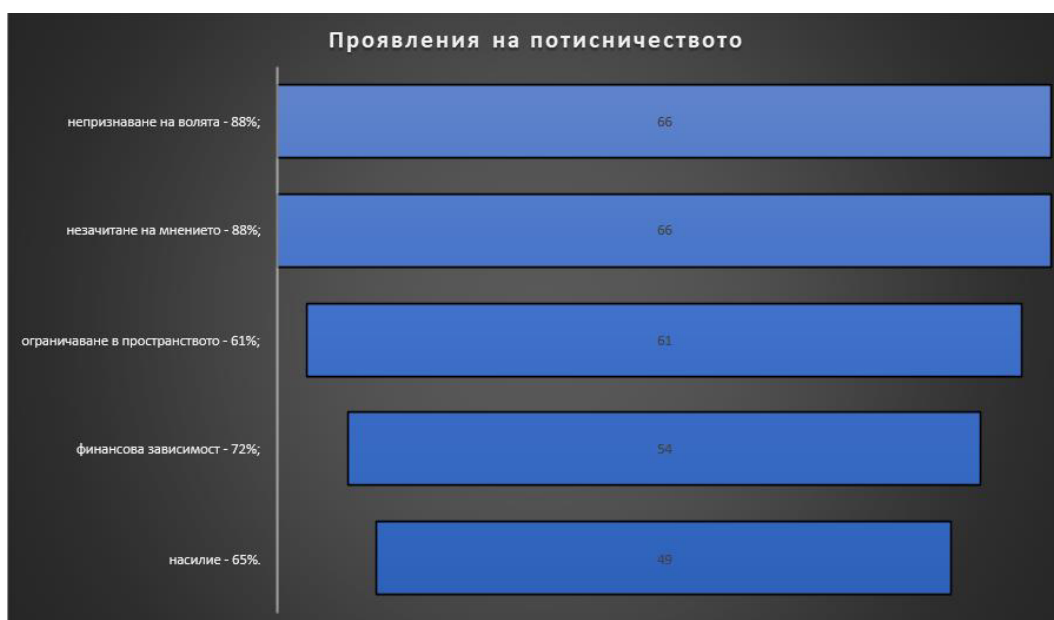
Респондентите подчертават, че обикновено потисниците не са случайни хора, а изпълняват конкретни социални роли или са в определени взаимоотношения с потиснатите (Фигура 3): представител на институция – клиент; родител – дете; учител – ученик; работодател – работник.

В кои социални роли респондентите разпознават потисниците?

Фигура 3. Социални роли на потисниците

Респондентите споделят, че потисничеството има различни проявления (Фигура 4): непризнаване на волята – 66 души (88%); незачитане на личното мнение – 66 души (88%); ограничаване на пространството – 61 души (81%); невъзможност за финансова независимост – 54 души (72%); прояви на насилие – 49 души (65%); вербална агресия (подигравки, обиди, прякори) – 49 души (65%); поставяне в състояние на зависимост (емоционална, икономическа, психическа) – 39 души (52%).

Фигура 4. Прояви на потисничество, споделени от респондентите

Анкетираните лица изразяват мнението си, че потисниците имат възможност да се проявяват според изброеното, защото (Фигура 5): имат финансова независимост – 74 души (99%); заемат властова позиция в обществото – 72 души (96%); професията им е особено авторитетна – 64 души (85%); са представители на мъжкия пол – 58 души (77%); не изпитват емпатийни чувства – 54 души (72%); желаят да доминират над останалите – 52 души (69%); имат агресивно поведение – 49 души (65%); са по-възрастни – 48 души (64%); искат да излязат като победители от всяка ситуация – 45 души (60%); имат дефицити в ценностната система – 39 души (52%); подражават някому – 35 души (47%); потиснатият е в уязвима позиция – 33 души (44%).

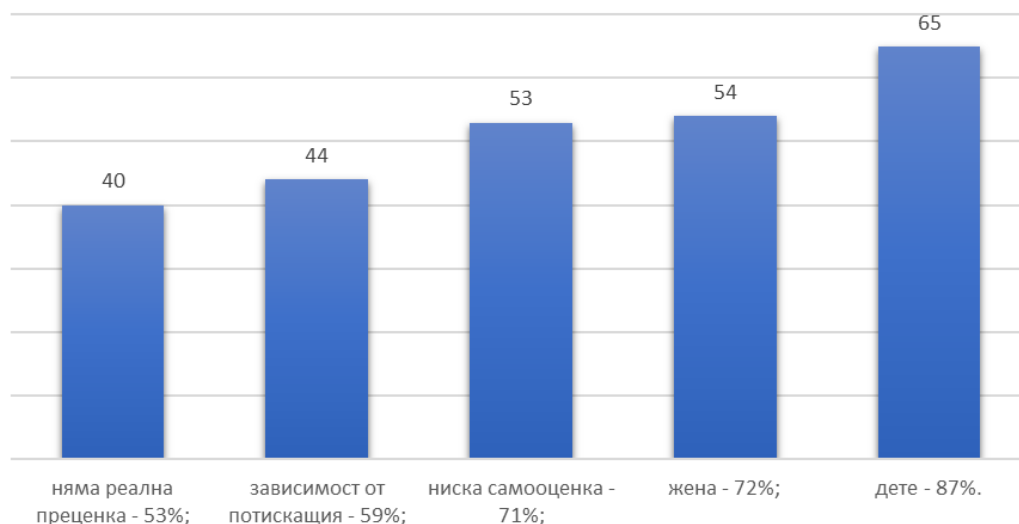

Фигура 5. Мнение на респондентите относно причините за поведението на потисниците

Анкетираните лица подчертават, че потиснатия е в уязвима позиция, когато е (Фигура 6): дете – 65 души (87%); ученик – 65 души (87%); жена – 54 души (72%); с много ниска самооценка – 53 души (71%); зависим от потискащия – 44 души (59%); няма реална преценка за ситуацията – 40 души (53%).

Релацията потискащ-потиснат се оказва много злободневна и присъства в почти всички човешки контакти. В зависимост от социалната роля се определя и степенята на потиснатост и уязвимост. Интересно е да се проследи в следващи проучвания дали високият социален статус гарантира стабилност на личността и в интимната връзка например.

Причини за уязвимост

Фигура 6. Причини, поради които потиснатият се чувства уязвим

Според анкетираните лица, колкото по-продължителен е процесът на социално потисничество толкова по-сериозни са последиците (Таблица 1), независимо дали са осъзнати от потиснатия или не. Респективно, дългите периоди на потисничество, водещи до негативни резултати за личността, правят уменията ѝ за адекватна реакция и излизане от ситуацията все по-слаби. Случва се така, че потиснатият сякаш свиква в положението на неблагоприятие и липса на просперитет, в което е изпаднал:

Последиствия	Брой респонденти	%
Загуба на самочувствие	75	100%
Занижена самооценка	75	100%
Затваряне в себе си	75	100%
Загуба на енергия	71	95%
Липса на перспектива за бъдещето	70	93%
Омраза към потисника	68	91%
Гняв към себе си	68	91%
Агресия спрямо околните	65	87%
Авто-агресия	63	84%
Суицидни мисли	53	71%

Доминиране над по-слаби	47	63%
Интериоризиране на негативните представи	41	55%
Търсене на алтернативни средства за справяне с емоционалния дискомфорт (зависимости, социална апатия, асоциално поведение)	37	49%
Бягство от реалността	32	43%
Загуба на радостта от живота	25	33%
Недоверие към околните	25	33%
Очакване за негативни преживявания	21	28%

Таблица 1. Последствия от потискането

Повечето респонденти споделят, че не са били дълго време в позицията на потиснати – 57 лица (76%) подчертават, че се касае за по-малко от 5 години. 12 лица (16%) са били в ролята на потиснати за период, не по-дълъг от 10 години, но останалите 6 лица (8%) споделят, че са се чувствали потиснати през по-голямата част от съзнателния си живот (Фигура 7).

В какъв период от време респондентите са се чувствали потиснати?

Фигура 7. Продължителност на ролята на социално потиснато лице

61 от анкетираните лица (81%) изразяват лично убеждение, че в процеса на потискане уязвимият няма усещане за потиснатост. Той изпада в състояние на социално изключване, отчуждение, изолация и ограничаване в пространството, но разбира това, когато се откъсне от потисника. С други думи, обръщайки се назад във времето, потиснатият се разпознава като потиснат, но това не се случва в периода на

потисничество, когато той/тя губят себе си. 8 респонденти (11%) смятат, че потиснатият никога не разпознава социалната роля, която изпълнява като уязвим, а 6 респонденти (8%) са категорични, че само трето лице (специалист, терапевт, медиатор, психолог, социален работник, родител, приятел, съветник, адвокат) може да подскаже на потиснатия, че е уязвим (Фигура 8).

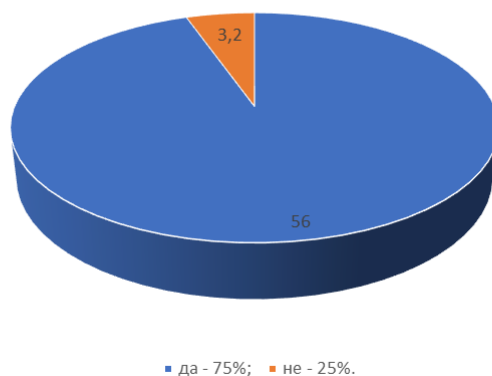
Съзнавам ли ролята си на социално потиснато лице?

Фигура 8. Осъзнаване на ролята на социално потиснато лице

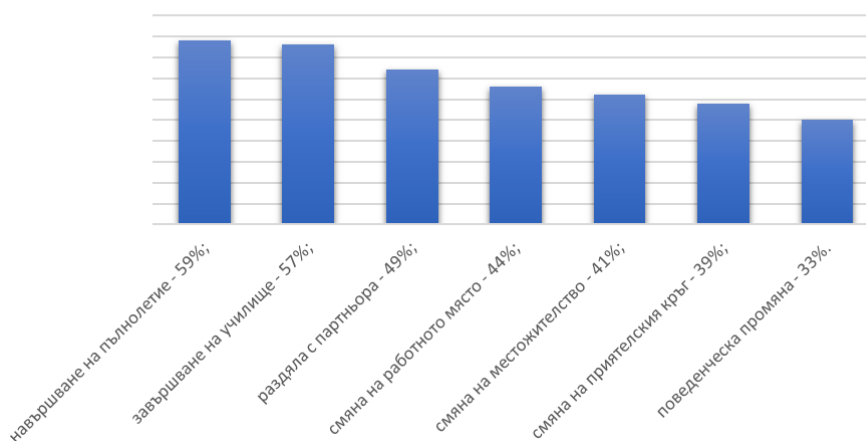
Лицето на потисника е разпознаваемо и обикновено потисничеството приключва с излизане от конкретен житейски период – 56 респонденти (75%) са съгласни с това твърдение (Фигура 9). Останалите 25% обаче подчертават, че потиснатият трябва да постигне трайна поведенческа промяна, за да не попадне в подобна ситуация при следващи социални контакти, за което е необходима намесата на специалист в социалната работа. Въпросният период на потисничество, от който индивидът излиза, може да бъде (Фигура 10): навършване на пълнолетие и освобождаване от родителския контрол – 44 лица (59%); завършване или смяна на училище, както и преминаване в следващ образователен етап, ако потисникът е учител – 43 лица (57%); развод или раздяла с партньора – 37 лица (49%); смяна на работното място, ако потисникът е работодател – 33 лица (44%); жителство в друг град или държава – 31 лица (41%); включване в нов приятелски кръг – 29 лица (39%); участие в терапевтична програма, ако става дума за автопотисничество, зависимост и невъзможност за излизане от ситуацията – 25 лица (33%).

Лицето на потисника е разпознаваемо и потисничеството се прекратява при раздяла с него.

Фигура 9. Разпознаваемост на потисника

Потисничеството приключва, когато е налице ...

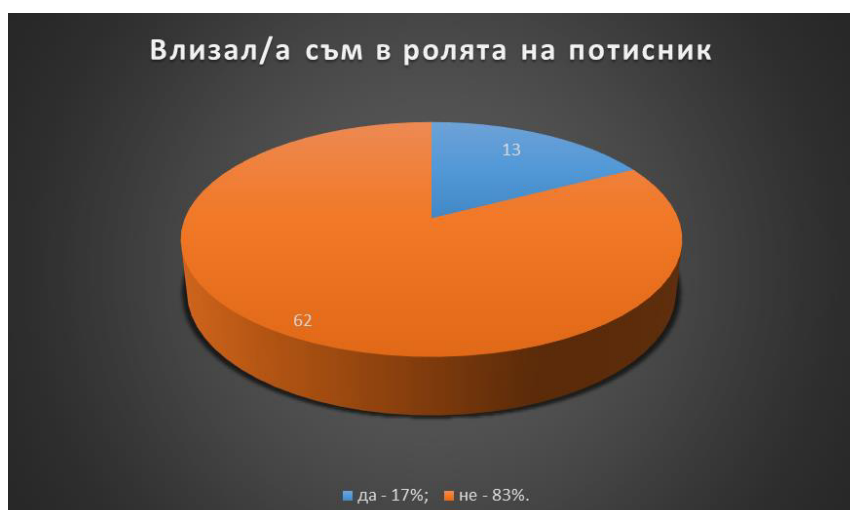
Фигура 10. Прекъсване периода на потисничество

Анкетираните лица са на мнение, че най-уязвимите социални групи са, както следва (Таблица 2): лица без образование – 75 респонденти (100%); лица, изпълняващи ниско квалифициран труд – 75 респонденти (100%); лица от малцинствата – 69 респонденти (92%); лица с ниски доходи – 65 респонденти (87%); лица с ниска самооценка – 55 респонденти (73%); емоционално зависими лица – 51 респонденти (68%); деца и непълнолетни лица – 47 респонденти (63%); лица от женски пол – 41 респонденти (55%); лица от маргинализирани групи – 36 респонденти (48%); лица със зависимости – 27 респонденти (36%); лица, напуснали училище (20%).

Уязвими групи	Брой респонденти	%
Лица без образование	75	100%
Лица, упражняващи ниско квалифициран труд	75	100%
Лица от малцинствени групи	69	92%
Лица с нисък доход	65	87%
Лица с ниска самооценка	55	73%
Емоционално зависими лица	51	68%
Деца и непълнолетни лица	47	63%
Жени	41	55%
Лица от маргинализирани общности	36	48%
Лица със зависимости	27	36%
Деца, напуснали училище	15	20%

Таблица 2. Уязвими от социално потисничество групи

Интересни са данните, според които едва 13 респонденти (17%) признават, че са влизали в ролята на потисници, най-често в ролята си на родители или партньори (Фигура 11).

Фигура 11. Разпознаване на собствено поведение като потисническо

65% (49 лица) смятат, че винаги потисника разбира поведението си е наясно за последствията, засягащи потиснатия (Фигура 12). 28% (21 лица) обаче подчертават, че понякога това не е така, особено когато засяга определени човешки отношения (дете – родител; дете – учител)

– 4% (3 лица). Целта на проучването не е да се оневини поведението на потисника, но тези данни показват, че той също се нуждае от социална подкрепа за постигане на поведенческа промяна.

Смятате ли, че поведението на потисника винаги е осъзнато?

Фигура 12. Осъзнатост на поведението на потисника според респондентите

ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ

Данните от проведеното анкетно проучване дават възможност да се направи заключение, че потисничеството съществува като явление дори в ежедневието на хората. Индивидът лесно може да се окаже в роля на потиснат, особено ако е без образование, принадлежи към рисковата общност, има зависимост или няма нужните умения за изход от ситуацията. Респондентите признават, че потисничество има дори в семейното възпитание, било то умишлено или не. В този ред на мисли трябва да се признае, че потиснатото лице има нужда от социалнопедагогическа подкрепа в няколко посоки: осъзнаване на проблема; желание за намиране на оптимално решение; диалог с потисника; поведенческа промяна; повишаване на самооценката; търсене на помощ; подобряване на емоционалното, психологическото и материалното благополучие; личностна идентификация. Неработещ е вариантът, в който на потиснатите се гледа като на маргинализирани, уязвими групи, дори виновни за конкретната си житейска ситуация, защото общественият интерес изисква по-малко социално изключени лица, които не са в състояние да осигурят собственото си благополучие и разчитат на социална помощ и подкрепа. Редно е да се признае, че потисничеството е налично в ежедневните взаимоотношения между хората, както и че потисникът не винаги разбира правилно ролята си и не си дава сметка за негативните резултати от своето доминиращо поведение над останалите (31 души – 42% споделят това мнение). Мерките

са социално включване са изпълними и реалистични, но превантивната социалнопедагогическа дейност би помогнала да не се стига до изключване от общността и повторно включване. Социалнопедагогическата подкрепа е задължителна за осигуряване на житейското благо, което да оптимизира житейските ситуации на хората през всички възрастови периоди.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Анкетна карта

Темата за социалното потисничество и автопотисничеството в социалната работа

Настоящата анкетна карта е подготвена с цел да се проучи мнението на респондентите относно процеса на социално потискане, както и за поведението на потисниците и на уязвимите хора. Молбата на изследователя е за искреност при попълване на отговорите, за да се постигне оптимална обективност при анализиране на резултатите и формулиране на съответните изводи.

Анкетата е анонимна, а резултатите ще бъдат използвани изключително с научна цел.

Благодаря за съдействието!

1. Вашият пол е:
 - мъж;
 - жена.
2. Моля, посочете Вашата възраст!
3. Моля, посочете Вашата професия!
4. Можете ли да споделите дали сте се чувствали потиснат/а през Вашия живот до сега?
 - да;
 - не.
5. Ако „да“, в какъв период от време?
 - през по-голямата част от моя съзнателен живот;
 - по-малко от пет години;
 - не повече от десет години.
6. Моля, посочете социалните роли, в които можете да разпозанете Вашите потисници (възможни са повече от един отговор).
 - родители;
 - работодатели;
 - партньори;
 - връстници;
 - представители на институции;
 - обществото като цяло.

7. Моля, посочете кои според Вас са основните проявления на потисничеството (възможни са повече от един отговор).
- непризнаване на волята;
 - незачитане на мнението;
 - финансова зависимост;
 - проява на насилие;
 - ограничаване в пространството.
8. Моля, посочете кои според Вас са основните причини, които подпомагат ролята на потисника (можете да посочите повече от един отговор).
- финансова независимост;
 - авторитетна професия;
 - неспособност за изпитване на емпатия;
 - желание за доминиране над останалите;
 - хора с агресивно поведение;
 - представители на мъжкия пол;
 - властова позиция в обществото;
 - използват по-голямата си възраст като възможност за показване на авторитет;
 - желание за победа във всяка ситуация;
 - подражание;
 - дефицити в ценностната система;
 - уязвимост на потиснатия.
9. Кои фактори според Вас поставят потиснатия в уязвима позиция (възможни са повече от един отговор)?
- потиснатият е дете;
 - потиснатият е ученик;
 - потиснатият е жена;
 - потиснатият е с ниска самооценка;
 - потиснатият е зависим от потисника (емоционално, финансово);
 - потиснатият няма реална преценка за ситуацията.
10. Може ли да се каже, че колкото по-дълго е продължил периодът на потискане, толкова последствията за потиснатия са по-тежки?
- да;
 - не.
11. Какви според Вас са последствията от продължително потискане (имате възможност да посочите повече от един отговор)?
- Агресия спрямо околните.
 - Занижена самооценка.
 - Доминиране над по-слаби.
 - Загуба на енергия.
 - Затваряне в себе си.
 - Липса на перспектива за бъдещето.

- Омраза към потисника.
 - Гняв към себе си.
 - Автоагресия.
 - Суицидни мисли.
 - Загуба на самочувствие.
 - Интериоризиране на негативните представи.
 - Бягство от реалността.
 - Търсене на алтернативни средства за справяне с емоционалния дискомфорт (зависимости, социална апатия, асоциално поведение).
 - Очакване за негативни преживявания.
 - Недоверие към околните.
 - Загуба на радостта от живота.
12. Смятате ли, че в периода на потисничество потиснатия разбира състоянието си?
- няма усещане за потиснатост;
 - потиснатият никога не разпознава социалната роля, която изпълнява като уязвим;
 - само трето лице (специалист, терапевт, медиатор, психолог, социален работник, родител, приятел, съветник, адвокат) може да погскаже на потиснатия, че е уязвим.
13. Лицето на потисника е разпознаваемо и обикновено потисничеството приключва с излизане от конкретен житейски период.
- да;
 - не.
14. Кои са причините периодите на потисничество да приключват естествено (можете да посочите повече от един отговор)?
- навършаване на пълнолетие и освобождаване от родителски контрол;
 - завършване или смяна на училище, както и преминаване в следващ образователен етап;
 - развод или раздяла с партньора;
 - включване в нов приятелски кръг;
 - жителство в друг град или държава;
 - участие в терапевтична програма.
15. Според Вас най-уязвимите от социално потисничество групи са (възможни са повече от един отговор):
- лица без образование;
 - лица, упражняващи ниско квалифициран труд;
 - лица с нисък доход;
 - лица от малцинствени групи;
 - емоционално зависими лица;
 - лица с ниска самооценка;

- лица от маргинализирани общности;
 - деца и непълнолетни лица;
 - деца, напуснали училище;
 - жени;
 - лица със зависимости.
16. Вие влизали ли сте в роля на потисник?
- да;
 - не.
17. Смятате ли, че в поведението на потисника винаги е заложено желанието за доминиране над другите и подчиняване на волята им?
- да, абсолютно;
 - не винаги;
 - не, понякога потискащият не разбира силното си влияние над уязвимия;
 - в отношенията дете – родител, дете – учител потисничеството не винаги е осъзнато.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Abberley, P. (1987) The Concept of Oppression and the Development of a Social Theory of Disability. *Disability, Handicap & Society*, Volume 2, Number 1, available at: https://www.um.es/discatif/PROYECTO_DISCATIF/Textos_discapacidad/00_Aberley.pdf
- Ayvazian, A. (2001) Interrupting the cycle of oppression: The role of allies as agents of change, in: Rothenberg, P.S. (ed.): *Race, class and gender in the United States: An integrated study*. New York: W.H. Freeman, pp. 609-615.
- Barker, R. (2003) *The social work dictionary* (5th ed.). Washington, DC: NASW Press.
- Дишкова, М. (2023) Правото на образование на деца със специални образователни потребности. *Педагогика*, т. 95, 6, 776-792 [Dishkova, M. (2023). *Pravoto na obrazovanie na detsata sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti*. *Pedagogika*, Vol. 95, 6, 776-792. <https://doi.org/10.53656/ped2023-6.06>]
- Нунев, С. (2009) Антидискриминационна и антипотискаща социална работа. Съвременна теория и практика. София: Парадигма. [Nunev, S. (2009). *Antidiskriminatsionna I antipotiskashta sotsialna rabota*. *Savremenna teoria I praktika*. Sofia: Paradigma, ISBN 978-954-326-096-6]
- Паланкалиева, И. (2021) Социални роли и тяхното проявление в социалната работа с групи. Е-списание Социална работа г. IX, 1, 82-102. [Palankaliev, I. (2021). *Sotsialni roli I tyahното proyavlenie v sotsialnata rabota s grupi*. Е-списание „Sotsialna rabota“ 2021, IX, 1, 82-102]
- Рангелова, Е., Механджийска, Г. (2008) Методи на социалната работа. Габрово: ЕксПрес. [Rangelova, E.; Mehandzhiyska, G., (2008). *Metodi na sotsialnata rabota*. Gabrovo: EksPres. ISBN - 978-954-490-013-7]

- Рикар, М. (2018) В защита на алтруизма: силата на доброжелателството. София: Изток-Запад [Rikar, M. (2018). V zashtita na altruizma – silata na dobrozhelatelstvoto. Sofia: Iztok-Zapad, ISBN 978-619-01-0147-5]
- Сапунджиев, С. (2022) Социална подкрепа на лицата с психични разстройства. В: 35 години Факултет по педагогика. Приемственост и бъдеще. 454 – 463. София: Университетско издателство Св. Климент Охридски. [Sapundzhiev, S. (2022). Sotsialna podkrepa na litsata s psihichni razstroystva. In: 35 godini Fakultet po pedagogika. Priemstvenost I badeshte. 454 – 463. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, ISBN 978-954-07-5345-4]
- Терзиев, В. (2019) Политики и инструменти за социално развитие. Русе: Профупринт. [Terziev, V. (2019). Politiki I instrumenti za sotsialno razvities. Ruse: Profuprint“. ISBN: 978-619-7557-00-8]
- Van Wormer, K. (2005) Concepts for Contemporary Social Work: Globalization, Oppression, Social Exclusion, Human Rights, Etc. Social Work & Society, Volume 3, Issue 1, 2005 ISSN 1613-8953; <http://www.socwork.net/vanWormer2005.pdf>.

За автора:

Мария Дишкова, доц. г-р
Бургаски университет „Проф. Асен Златаров“
E-mail: Dishkova.maria@gmail.com
ORCID iD: 0000-0002-1887-1993

About the Author:

Assoc. Prof. d-r Maria Dishkova
University “Prof. d-r Asen Zlatarov” Burgas, Bulgaria
E-mail: Dishkova.maria@gmail.com
ORCID iD: 0000-0002-1887-1993